

SHAFOAT HASANOVA,

*O'zRFA Davlat adabiyot muzeyi katta ilmiy xodimi
f.f.d., dotsent*

“QUSH TILI” ASARINING KITOBAT QILINGAN IKKINCHI QO‘LYOZMA NUSXASI

Annotatsiya. O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi nodir qo‘lyozma va toshbosma kitoblar fondida XVIII asrda yashagan xorazmlik ijodkor Mavlono Xoja Qozi Payvandiy Rizoiy “Qush tili” asarining hozircha yagona nusxasi hisoblanuvchi ikkita qo‘lyozma-si saqlanadi. Biri XIX asrda ko‘chirilgan. Ikkinchisi ana shu nusxadan ko‘chirilgan zamonaviy nusxa. Maqolada ana shu Adabiyot muzeyida saqlanayotgan zamonaviy qo‘lyozma nusxa haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Adabiyot muzeyi, Payvandiy Rizoiy, “Qush tili”, qo‘lyozma, asar matni, ilmiy tavsif, nusxa, kotib.

Abstract. The fund of rare manuscripts and lithographed books of the State Museum of Literature named after Alisher Navoi of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan contains two manuscripts, which are considered to be the only copies of the work of the Khorezmian writer Mavlono Khoja Qozi Payvandiy Rizai, who lived in the 18th century. One was copied in the 19th century. The second is a modern copy copied from this copy. The article provides information about the modern manuscript copy stored in this Literature Museum.

Keywords: Literature Museum, Payvandiy Rizai, “Language of the Birds”, manuscript, text of the work, scientific description, copy, scribe.

Adabiyotshunos olim Muhammadjon Imomnazarov 1998-yilda Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyining nodir qo‘lyozma va toshbosma kitoblar xazinasida XVIII asrda yashagan xorazmlik ijodkor Mavlono Xoja Qozi Payvandiy Rizoiyning “Qush tili” asarini aniqlab, bu haqida muzeyning “Adabiyot ko‘zgusi” to‘plamida maqola e’lon qilgan [Imomnazarov, 1998: 13-20]. M. Imomnazarov qo‘lyozma haqida dastlabki ma’lumotlar bilan birga uning syujeti va tuzilishini, qo‘lyozma matnlarini Fariduddin Attorning “Mantiq-t-tayr”, Alisher Navoiyning “Lisonu-t-tayr” va Payvandiy Rizoiyning “Qush tili” dostonlarini qiyosiy o‘rganib, ular o‘rtasidagi farqlarni birma-bir ko‘rsatib o‘tadi va: “har uch asar o‘z mustaqil mazmuniy va hissiy yo‘nalishiga ega, ularni hech bir shaklda bir-birining tarjimasi yoki taqlidi deb bo‘lmaydi”, – degan fikrlar bilan birga Payvandiy Rizoiy asarining dastlabki tadqiqi natijasida “mo‘tadil: ammo o‘zi tanlagan yo‘nalishni izchil tutadigan, ko‘proq irfoniy tushunchalarning badiiy ommabop bayoniga urg‘u beradigan adabiyot yaratildiki, bu ham sof tasavvuf she’riyatiga mansubdir”, – degan xulosaga keladi.

Keyingi tadqiqotlarda Adabiyot muzeyidagi ana shu 127-raqam ostida saqlanadigan Payvandiy Rizoiy “Qush tili” asarining yagona qo‘lyozma nusxasi asosida uning g‘oyaviy-badiiy va matniy-qiyosiy tadqiqi amalga oshirildi [Hasanova, 2006:104]. Asarning tabdil matni [Rizoiy, 2009: 379] va faksimilesi [Rizoiy, 2017: 328] nash qilindi.

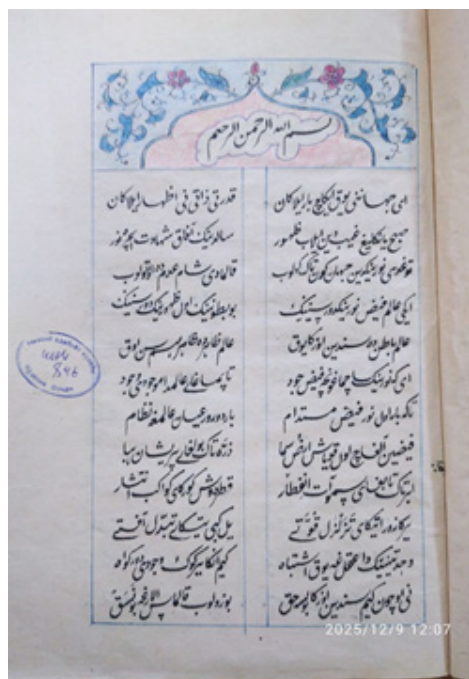
Tadqiqotlar natijasida Mavlono Xoja Qozi Payvandiy Rizoiy Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan “Mantiq-t-tayr” turidagi dostonlarning syujetini o‘zining “Qush tili” asariga asos qilib

olib, g'oyaviy-badiiy jihatdan qayta ishlagani va butunlay o'ziga xos va mustaqil asar yaratgani isbotlandi. Soha mutaxassislari va tadqiqotchilar ushbu asarga qiziqish bildirib boshladilar. Ammo asarning O'zbekiston fondlarida boshqa nusxalari aniqlanmadi. Shunda muzey buyurtmasiga binoan Payvandiy Rizoiy "Qush tili" asarining yana bir qo'lyozma nusxasi ko'chirildi.

Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyining nodir qo'lyozma va toshbosma kitoblar xazinasida 846 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma kitob XVIII asrda yashagan xorazmlik ijodkor Mavlono Xoja Qozi Payvandiy Rizoiyning "Qush tili" asaridir. Qo'lyozma 21x29 sm hajmda. To'q qizil charm muqova ustiga qog'ozga chizilgan rangli naqsh yopishtirilgan. Qo'lyozmaning inventar raqami kitob yoniga qog'oz bilan yopishtirilgan.

Asar matni kitobning 1a sahifasidan boshlanadi. Asar havo rang, yashil, qizil rangli islmiy naqsh bilan bezatilgan unvon ichidagi "basmala" bilan boshlanadi. Shu sahifaning hoshiya qismiga kitobning saqlanish raqami yozilgan muhr bosilgan. Matn 16x22 sm o'lchovli jadvalga qora siyoh bilan yirik nasta'liq xatida ko'chirilgan. Matn poygirlari izchil qo'yilgan. Har bir sahifaga o'n besh qator (o'ttiz misra) she'r ikki ustun qilib joylashtirilgan.

Asarda jami 156 sarlavha mavjud. Bulardan 66 tasi dostonning asosiy boblari sarlavhalaridan iborat bo'lsa, 33 tasi hikoyalar nomlarini tashkil etgan. 53 ta sarlavha Qur'oni karim suralari va hadislardan keltirilgan arab tilidagi iqtiboslardan iborat. Sarlavhalarining hammasi qizil siyohda surx bilan ajratib yozilgan. Doston jami 4237 bayt (8474 misra) dan iborat.

Dostonning boshlanishi:

ای جهاننیوق ایکاج بار ایلاکان
قدرتی ذاتینی اظهار ایلاکان
صبح ینکلیغ غیب دین ایلاب ظهور
سالدینک افاق شهادت ایجره نور

Dostonning oxiri:

ای شفیق ار تابسانک اول حضر تدا یول
قول کوتار قوللوقفه و من قول نی قول
کر تیریک من ور اولوک توتسون مدام
مالسل و ىقاب الریب ىساقب و

Doston matni tugagach, uning yozilish tarixi keltiriladi:

باتک وب ىدرا تي انک نيديليت شوق نوچ
تورکی بيله بولدی منطق الطیر خطاب
تاریخنی جان بلبای دین سوردم ایسا
قوش تیلى بيله نوا جیکیب قیلدی جواب

Bu misralardan keyin ushbu nusxani ko'chirgan kotibning qo'lyozma kolofoni keltiriladi:

تمت الكتاب منطق الطیر من كلام فصیح المتكلمين مولانا خواجه
قاضی بیوندی المتخلص بالرضایى بعون الملك المجید علی يد قاضی محمد موسى ابن المستفید غفر زنوبهما بالفضل والكرم
بحرمت سيد العرب و العجم صلى الله عليه و سلم

۶۱۰۲ نچى يىل نىنك بهاريدا ادابيات موزىي نىنك رهبرى سعيد بيك حسن مين فقيردن بو قول يازمه كتاب دن نسخه كوچيرماق نى التماس قيلدى من فقير يىل داواميدا عزاب شربتئين ايچيب قيش فصليندا يكونيغه ييتكوردىم ديب توخته مراد اوستا عثمان اوغلى ظفرى شاشى

“2016-yilning bahorida Adabiyot muzeyining rahbari Saidbek Hasan men faqirdin bu qo‘lyozma kitobdin nusxa ko‘chirmoqni iltimos qildi. Men faqir yil davomida azob sharobin ichib, qish faslinda yakunig‘a yetkurdim, deb To‘xtamurod Usto Usmon o‘g‘li Zufariy Shoshiy”

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Qush tili” dostoni Fariduddin Attorning “Mantiqu-t-tayr” hamda Alisher Navoiyning “Lisonu-t-tayr” asarlari an‘anasini davom ettirgan holda, o‘ziga xos g‘oyaviy-badiiy talqinga ega mustaqil asardir. Zamonaviy qo‘lyozma nusxaning ilmiy tavsifi esa uning tashqi va ichki xususiyatlarini aniqlash, kotiblar faoliyatini o‘rganish hamda matn tarixini tiklashda muhim ahamiyatga ega.

Shu bois mazkur qo‘lyozma nusxani o‘rganish va ilmiy tavsiflash ishlari kelgusida “Qush tili” asarining to‘liq matnini, uning manbaviy asoslarini va adabiy an‘anadagi o‘rnini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanayotgan qo‘lyozmalar katalogi / Tuzuvchilar: S.Hasanov, J. Jo‘raev, Sh. Hasanova, M. Rashidova, – T.: Firdavs-Shoh, 2022. – B.564.
2. Мавлоно Хожя Қози Пайвандий Ризоий. Қуш тили. –Т.: -2009. 379 б.
3. Мавлоно Хожя Қози Пайвандий Ризоий. Қуш тили. Факсимиле. –Т.: ЎЗСАНОАТҚУ-РИЛИШБАНК, -2017. – Б.328.
4. Музей қўлёзмалари каталоги. Ўзбек тили ва адабиёти музейи, –Т.: -2016. – Б.410.
5. Муҳаммаджон Имомназаров. Хожя Қози Пайвандий Ризоий. – “Адабиёт кўзгуси” тўплам., – Т., 1998, № I, – Б. 13-20.
6. Ш. Ҳасанова. Мавлоно Хожя Қози Пайвандий Ризоийнинг “Қуш тили” дostonи ва унинг қиёсий-текстологик тадқиқи. Ўз Р ФА Давлат адабиёт музейи, – Т.: 2006. – Б.104.

